

Tussen Vecht, meren en stuwwal

Gebiedsbiografie van de gemeente Gooise Meren

Tussen Vecht, meren en stuwwal

Gebiedsbiografie van de gemeente Gooise Meren

Colofon

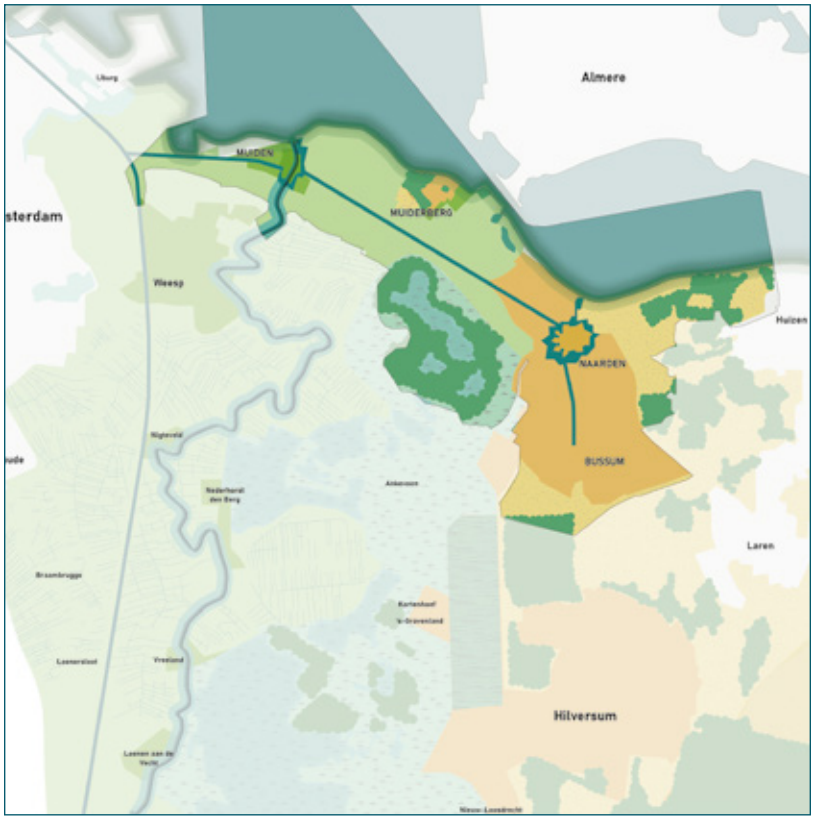
Dit boekje is een uitgave van de gemeente Gooise Meren.
Eerste druk: april 2021
Fotografie: Tom Loman, gemeente Gooise Meren, tenzij anders vermeld
Coverfoto: De Vecht bij Muiden, met op de achtergrond het Muiderslot
Vormgeving: burovandernet
Drukwerk: Drukkerij Imprimo

Verantwoording inhoud

Dit boekje is een bewerkte en ingekorte versie van een in 2020 in opdracht van de gemeente Gooise Meren opgesteld document. De betreffende opdracht is uitgevoerd door het Monumenten Advies Bureau (MAB) en RAAP, een adviesbureau voor archeologie, cultuurhistorie en erfgoed in Nederland.
Gooise Meren © 2021

Tussen Vecht, meren en stuwwal

Gebiedsbiografie van de gemeente Gooise Meren

Oeverzone kustgebied

IJmeer en Gooimeer

Veenplassen

Bossen

Zandgronden het Gooi

Vechtstreek

Inhoudsopgave

Voorwoord burgemeester Han ter Heegde 7

Hoofdstuk 1

Diversiteit natuur en landschappen 9

Hoofdstuk 2

Ruimtelijke ontwikkelingen in de middeleeuwen 17

Hoofdstuk 3

Ruimtelijke ontwikkelingen tot 1850 27

Hoofdstuk 4

Ruimtelijke ontwikkelingen tot de Tweede Wereldoorlog 39

Hoofdstuk 5

Ruimtelijke ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog 53

Nawoord wethouder Alexander Luijten 67

De Groote Zeesluis in Muiden.

Voorwoord

Het komt in ons land niet vaak voor dat een gemeente in twee verschillende geografische streken ligt. Alleen dat al maakt de in 2016 gestarte gemeente Gooise Meren bijzonder, want haar grondgebied ligt deels in het Gooi en deels in de Vechtstreek. Twee streken die zich qua natuur en landschap sterk van elkaar onderscheiden.

Diversiteit is er ook door de vier woonkernen Bussum, Naarden, Muiderberg en Muiden, die ieder hun eigen unieke geschiedenis en karakter hebben. Tegelijkertijd hebben de vier kernen ook veel met elkaar gemeen. Dit boekje belicht vanuit een historisch perspectief de diversiteit en samenhang in Gooise Meren. De inhoud is een verkorte en bewerkte weergave van een in opdracht van de gemeente opgesteld document dat in het najaar van 2020 verscheen onder dezelfde titel.

Biografieën gaan natuurlijk meestal over de levensloop van personen. Maar tegenwoordig zijn er ook gebiedsbiografieën. Daarin worden vanuit een historisch perspectief de ontwikkeling en het karakter van een geografisch gebied beschreven. In aanloop naar de nieuwe Omgevingswet stellen steeds meer gemeenten een biografie op over hun eigen grondgebied. Een belangrijk doel van deze wet is namelijk dat bij nieuwe ruimtelijke ingrepen zo goed mogelijk rekening wordt gehouden met de bestaande kwaliteiten van de omgeving. Tot de kwaliteiten behoren zeker ook de zichtbare sporen van het verleden. Kennis van het verleden helpt ons – gemeente, inwoners en ondernemers – om te bepalen welke sporen niet mogen worden uitgewist en als kostbaar erfgoed moeten worden beschouwd.

Het erfgoed van Gooise Meren vormt de rode draad in deze gebiedsbiografie.

Han ter Heegde
Burgemeester Gooise Meren

Opmerkelijke hoogteverschillen zijn nog altijd een karakteristiek aspect van Muiderberg.

Hoofdstuk 1

Diversiteit aan natuur en landschappen

Voor een gebied van 74 vierkante kilometer kent Gooise Meren een opmerkelijke diversiteit aan natuur en landschappen: bos, hei, meren, veenplassen, een kuststrook en een rivier. Bijna de helft van Gooise Meren bestaat uit water, waaronder delen van het IJmeer en het Gooimeer. In historisch perspectief – we gaan dan terug tot de ijstijd – is de landschappelijke diversiteit te herleiden tot vier hoofdtypen: het stuwwallenlandschap van het Gooi, het rivierlandschap van de Vecht, het veen(weide)gebied en het Zuiderzeelandschap.

Stuwwallenlandschap van het Gooi

Tijdens het Saalien (238.000 tot 128.000 jaar geleden) stuwde een schuivende landijsmassa bodemlagen van zand en grond op tot heuvelruggen. Gooise Meren ligt aan het westelijke uiteinde van de Utrechtse Heuvelrug. Het landijs rukte op vanuit oostelijke richting, waardoor de stuwwal aan de kant van het Gooi minder stijl is dan aan de oostkant. Aan de westkant liep smeltwater van de stuwwal af en ontstonden zogeheten sandrs. Dat zijn waaiervormige afzettingen van grind en grof zand. Die zijn nu nog te vinden onder de Franse Kampheide en de Bussumerheide.

Tijdens het Weichselien (116.000 tot 11.500 jaar geleden) bereikte het landijs het grondgebied van het huidige Nederland niet, maar werden wel flinke delen van de stuwwallen afgevlakt en door harde poolwinden bedekt met dikke lagen dekzand. Die zijn nog te vinden in Bussum en Naarden. Muiderberg is gelegen op een geïsoleerde, aan de oppervlakte gekomen stuwwal.

Rivierlandschap van de Vecht

Het landschap in het westelijke deel van Gooise Meren is sterk bepaald door de Vecht. In het uitgestrekte veengebied dat hier tussen 5000 en 3500 voor Christus gevormd was, heeft oorspronkelijk een stelsel van afwateringsgeulen gefunctioneerd. Via deze voorlopers van de Vecht waterde het veengebied in noordelijke richting af. Het karakter van een riviersysteem kreeg de afwatering pas toen de Rijn omstreeks 850 voor Christus naar het noorden doorbrak. Hiermee werd de Vecht een zijarm van de Rijn. De Vecht bestond uit verschillende veenstroompjes en watergangen, zoals de Aa, de Angstel en het Gein. Pas na de Romeinse tijd (dus na de 5e eeuw) werd de Vecht de hoofdstroom. De hoeveelheid Rijnwater die via de Vecht werd afgevoerd begon echter ook af te nemen. Vanaf de vroege middeleeuwen groeide daardoor ook het veen langs de rivier weer aan. In het noordelijke deel van de Vechtstreek, nabij Muiden, groeide het zelfs over de lage oeverwallen heen. Kenmerkend voor dit landschap is het meanderende verloop van de Vecht met de in linten daarlangs gelegen boerderijen en woningen. Aan de monding van de Vecht in het Almere (de latere Zuiderzee) ontwikkelde zich de stad Muiden.

De Vecht is een belangrijke schakel in het gevarieerde landschap in Gooise Meren.

Veen(weide)gebied

Het veen(weide)gebied is het gebied tussen de Vecht en het Gooi. Als gevolg van een stijging van de zee- en grondwaterspiegel begon zich vanaf 5000 voor Christus restmateriaal van afgestorven planten en bomen op te stapelen tot veen. Er ontstond een afwisselend landschap met voedselrijke bosvenen, met vooral elzen langs de Vecht en matig voedselrijke 'zegge-venen' ten westen van het Gooi. (Zegge is een geslacht van kruiden met een grasachtige groeivorm.) In het zeggeveen waren vanaf het begin ook omvangrijke kwelwatermeren aanwezig, waaronder het Naardermeer.

De van nature zeer drassige en moeilijk toegankelijk veengebieden werden vanaf ongeveer het jaar 1000 op grote schaal ontgonnen door het kappen van begroeiing en het graven van sloten. Hiermee werd het land geschikt gemaakt voor landbouw en veeteelt. Na verloop van tijd bleef alleen het gebruik als weidegrond over. Voor landbouw werden de veengronden te drassig. Een groot deel is nog steeds in gebruik als weidegrond en heeft haar verkavelingsstructuur en openheid behouden.

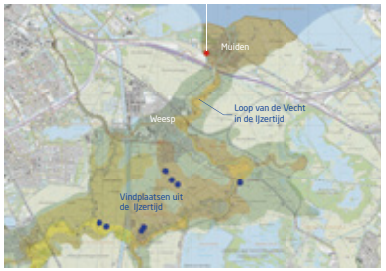

Het Naardermeer.

Zuiderzeelandschap

Aan de noordelijke grens van Gooise Meren bevindt zich het landschap van de (voormalige) Zuiderzee. Deze was in de loop van de middeleeuwen gevormd uit een aantal grote veenmeren. Als gevolg van de Allerheiligenvloed van november 1170 ontstond een open verbinding met zee. Door golfwerking en stormvloeden breidde de binnenzee zich steeds verder uit. Grote delen van het laaggelegen veengebied verdwenen. De zee sloeg ook delen van de hoger gelegen stuwwallen af. Hierdoor zijn bijzondere klifkusten ontstaan, zoals bij de Naarder Eng, op de noordelijke uitloper van de Gooise stuwwal. De klifkust varieert in hoogte van enkele meters tot bijna 9 meter +NAP bij de Aalberg. Ook bij Muiderberg heeft zich in

Bord op het Brediusterrein in Muiden met uitleg over ondergronds bewaarde boomstamkano. (foto: gemeente Gooise Meren)

Molen De Onrust in het Naardermeergebied. (foto: Jos Gunneweg)

de middeleeuwen een klifkust gevormd. Bovendien ontstond daar een stormrug van zand dat was weggeslagen van de stuwwal bij de Naarder Eng. De stormrug is 500 meter lang en tien tot twintig meter breed.

Door de aanleg van zeedijken probeerde men verdere landafslag te voorkomen. Pas met de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 werd het stormvloedgevaar van de Zuiderzee definitief beteugeld.

Voorbeelden van erfgoed

Archeologische vondsten

De hoog en droog gelegen gronden van de Gooise stuwwallen werden vanaf de vroege prehistorie gebruikt en bewoond door mensen. Daarvan getuigen onder meer de archeologische vondsten op de Naarder Eng uit de steentijd, bronstijd en ijzertijd.

Ook de Vechtstreek heeft bewoning gekend in de prehistorie. Binnen Gooise Meren wijst de vondst van diverse boomstamkano's op het vroege gebruik door mensen. In het Brediusgebied in Muiden wordt ondergronds zo'n boot voor het nageslacht bewaard. De boot werd daar in 2015 aangetroffen tijdens archeologisch onderzoek. Bovengronds staat een informatiebord. De boot is ruim 2500 jaar oud en is gemaakt van een uitgeholde eikenboom. Hij blijft ondergronds, om te voorkomen dat het hout gaat rotten

Slotenpatroon

Hoewel de venen zeker gebruikt zullen zijn voor turfwinning en voor het weiden van vee, werden ze niet permanent bewoond. Daarvoor waren ze te nat. Maar vanwege de bevolkingsgroei en de toenemende behoefte aan landbouwgrond, begon men omstreeks het jaar 1000 de veengebieden in cultuur te brengen. Om het veen te ontwateren werden sloten gegraven, in rechte lijn naar het Almere en de Vecht. Dat is nog goed te zien aan het slotenpatroon van de Noordpolder (gelegen tussen Muiden en Muiderberg) en de Binnendijksche, Overveensche, Berger- en Meent (BOBM)-polder tussen Muiderberg en Naarden.

Molen De Onrust

De introductie van de windwatermolen vanaf de vijftiende eeuw bracht een grote verbetering voor de afwatering. Door bemaling kon de waterstand in de polders worden geregeld. Van de vele poldermolens is er nog maar een over: De Onrust of Meermolen aan de Boezemkade ten zuidwesten van Muiderberg. De molen werd in 1809 gebouwd voor de drooglegging van het Naardermeer. De drooglegging ging uiteindelijk niet door en de molen kreeg een aangepaste functie: de bemaling van het meer.

In het begin van de 20e eeuw werd het voortbestaan van het Naardermeer opnieuw bedreigd. De gemeente Amsterdam wilde er een vuilstortplaats van maken. Een groepje Amsterdamse natuurbeschermers, onder wie Jac. P. Thijsse, wees op de natuurwaarde van het Naardermeer en het risico van verontreiniging van de Vecht. Dat droeg eraan bij dat de gemeente het plan eind 1904 introk. De kwestie was ook aanleiding voor de oprichting in 1905 van de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten. In 1906 kocht de vereniging het Naardermeer aan, waarmee het natuurgebied definitief werd veiliggesteld.

Wielen

Bijzondere sporen van de invloed van de Zuiderzee zijn de verschillende 'wielen'. Dit zijn restanten van dijkdoorbraken in de vorm van vijverachtige plassen. In de BOBM-polder tussen Muiderberg en Naarden en in de bebouwde kom van Muiderberg zijn verschillende wielen bewaard gebleven.

De Erfgooiers en het GNR

In feite kan het gehele landschap in Gooise Meren als erfgoed worden gezien. De unieke diversiteit ervan is nog altijd in hoge mate zichtbaar en beleefbaar. En dat is mede wat het gebied zo enorm aantrekkelijk maakt om er te wonen en te recreëren.

Voor het behoud van het landschap en de natuur in en rond Gooise Meren hebben naast de Vereniging Natuurmonumenten ook

De heide tussen Bussum, Laren en Hilversum behoort tot de natuurgebieden van het Goois Natuurreservaat. (foto: gemeente Gooise Meren)

de Erfgooiers en het Goois Natuurreservaat (GNR) een hoofdrol gespeeld.

In de vroege middeleeuwen werden de Gooise gronden gebruikt door onvrije boeren, de zogeheten horigen. Ten behoeve van domeinheren bewerkten zij de engen (akkers). In ruil daarvoor hadden zij voor hun eigen levensonderhoud gebruiksrechten op de gemene (= gemeenschappelijke) gronden. Dit betrof meenten (weilanden), heidevelden, bossen, moerassen en waranden (jachtgebieden). In de loop van de middeleeuwen verbeterde hun positie en werden zij vrije pachtboeren met overerfbare gebruiksrechten op de gemene gronden. Op basis van de verworven rechten weerstonden zij eeuwenlang aanspraken van landsheren en overheden. Onder druk van de groeiende woningnood kwam daar toch een eind aan. Wel is een groot deel van de bossen en heidevelden 'ten eeuwigen dage' bestemd als natuurgebied. Dat is te danken aan de verkoop in 1932 aan het kort daarvoor opgerichte GNR. Het grootse deel van de huidige Gooise bossen is overigens pas in de negentiende en de twintigste eeuw aangeplant. In de daaraan voorafgaande eeuwen was het landschap door houtkap, begrazing en het steken van plaggen veranderd in een uitgestrekt heidegebied, met slechts hier en daar een paar bomen. Tussen Bussum, Laren en Hilversum is nog een groot heidegebied bewaard gebleven. Het GNR beheert en beschermt natuurgebieden die samen ruim 2800 hectare beslaan.

Grote Kerk Muiden.

Hoofdstuk 2

Ruimtelijke ontwikkelingen in de middeleeuwen

Natuurlijk waren er ook in de middeleeuwen al (handels) betrekkingen tussen dorpen en steden die dicht bij elkaar in de buurt lagen. Maar het alledaagse leven speelde zich voor de meeste mensen toch voornamelijk af op een paar vierkante kilometer, dicht bij de plek waar men woonde. De vier woonkernen van Gooise Meren hebben dan ook ieder hun eigen geschiedenis en tot op de dag van vandaag hun eigen identiteit.

De onderlinge historische verschillen tussen de vier kernen blijken onder meer uit twee belastingonderzoeken (1494 en 1514). Op grond hiervan is bekend hoe de inwoners van de dorpen en steden destijds in hun levensonderhoud voorzagen. In Naarden werkten de meeste mensen in de lakennijverheid. In Bussum hielden de mannen en de vrouwen zich vooral bezig met het spinnen van vezelgaren. De inwoners van Muiderberg deden aan akkerbouw (vooral rogge en haver), vogelen en vissen. Voor Muiden staan als belangrijkste middelen van bestaan visserij, veeteelt (koeien) en het maken van biezen matten vermeld.

De belastingonderzoeken geven ook een indicatie van de bevolkingsomvang. De vier woonplaatsen moesten namelijk ook het aantal haardsteden (huizen met een eigen haard) opgegeven. Als we uitgaan van een gemiddeld aantal personen per haardstede van 5, kunnen we de volgende schatting maken van het inwonertal rond 1514: Naarden 2500, Muiden 500, Bussum 180, Muiderberg 170. Naast de genoemde historische verschillen is er ook een opvallende overeenkomst tussen de vier kernen. Vermoedelijk zijn ze alle vier in de loop van de middeleeuwen naar een andere locatie verplaatst.

Tot in de 16e eeuw stond hier een klooster, dat in de eeuwen daarna achtereenvolgens in gebruik werd genomen als weeshuis en kazerne. Thans bevinden zich hier het Comeniusmuseum en het bijbehorende Mausoleum. Diverse eeuwenoude elementen zijn bewaard gebleven. (foto: Merk in Zicht)

Het ontstaan van de vier woonkernen

Naarden

Naarden lag tot 1350 tussen het Almere en de stuwwallen van het Gooi, toen nog onder de naam Naruthi. Die naam staat op een goederenlijst van rond het jaar 900 van de abdij van Werden. De verwoesting tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten was de aanleiding voor de verplaatsing in westelijke richting.

In de eerste helft van de veertiende eeuw groeide Naarden uit van een centrale plaats in het Gooi tot een stad van belang in het graafschap Holland. In 1342 kreeg de stad van graaf Willem IV het visstapelprivilege. Alle vis die op zee tussen de Vecht en de IJssel was gevangen, moest in Naarden op de markt worden gebracht. De

nieuwe ligging bood een betere bescherming tegen de uitdijende Zuiderzee en gaf de graaf de mogelijkheid de landroute tussen Holland en het Gooi te controleren via een sterke vestingstad.

Muiden

Ook in Muiden was de kerk met het kerkenland rond het jaar 900 in bezit van de abdij van Werden. De stad staat ook op een goederenlijst uit 870 van de Utrechtse kerk. In beide lijsten wordt Muiden aangeduid als Amuthon. Dit betekent: 'Monding van de Aa' (de oorspronkelijke naam van de Vecht). Halverwege de tiende eeuw kreeg de Utrechtse kerk bij Muiden domeingoederen en de tol van de Duitse koning in bezit. Dit wijst op een strategische ligging aan een belangrijke scheepvaartroute. Muiden kreeg tegelijk met Utrecht van de bisschop stadsrechten, ergens tussen 1114 en 1122.

Mogelijk heeft het oudste Muiden noordelijker gelegen en is de nederzetting verwoest bij de stormvloed van 1170. Na die ramp zou de stad dan op het einde van de twaalfde eeuw op de huidige plaats zijn herbouwd. De tufstenen toren van de Grote Kerk dateert uit die tijd.

Muiderberg

Muiderberg wordt voor het eerst genoemd in 1299, toen verklaard werd dat de 'tienden' (opbrengstbelasting) van Mudenberghe 'vanouds' werden ontvangen door de pastoor van Naarden. Enkele archeologische vondsten duiden erop dat de plaats al eerder is ontstaan. Historische betekenis kreeg de plek doordat hier in 1296 de beroemde moord op graaf Floris V zou hebben plaatsgevonden. Ter ere van hem werd in 1324 een kapel gesticht. Deze werd eind vijftiende eeuw vervangen door de huidige Kerk aan Zee. De ligging van deze kerk op de klifkust doet vermoeden dat van het oude Muiderberg flinke delen in het water zijn verdwenen.

Kerk aan Zee in Muiderberg dateert uit de 15e eeuw.

Bussum

Anders dan Hilversum en Blaricum, is Bussum geen heem-naam maar een bos-naam: Busse betekent 'bossen' of 'bosjes'. De eerste vermelding van het dorp vinden we in een rekening uit 1306 van de baljuw van Gooiland, een hoge vertegenwoordiger van de graaf van Holland. Uit de rekening blijkt dat hij in 'Busse' was geweest en daar kosten had gemaakt.

Nadat Oud-Bussem, dat gelegen was op Huizens grondgebied, herhaaldelijk was geplunderd bij gevechten tussen Hollandse en Stichtse troepen, hebben de inwoners zich eind vijftiende eeuw gevestigd op Naardens grondgebied, langs de weg tussen Naarden en Hilversum. Een gunstigere plek, want hier woonde men dichter bij de engen (akkers) en meenten (gemeenschappelijke weilanden). De centrale plek was de brink: een open ruimte waar het vee verzameld werd voordat het naar de meenten werden geleid, in de buurt van het Naardermeer. De Bussumse engen lagen ten zuiden van de Huizerweg.

Het dorp Bussum op een uitsnede van een kadastrale kaart uit 1824 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, MIN07026A02). De relatief brede weg van noord naar zuid (midden op het plaatje) is de Brink. Vanuit de dorpskern voerden diverse wegen en paden naar de omringende akkers, weilanden en woeste gronden. Een tweede kern, Achterbuurt, lag wat westelijker en bestond uit een kleine groep boerderijen.

Politiek-bestuurlijke context

We kunnen de huidige politiek-bestuurlijke context van het gebied Gooise Meren als volgt samenvatten. Gooise Meren is een democratisch bestuurde gemeente, die nauw is verbonden met het bestuurlijk samenwerkingsverband Regio Gooi en Vechtstreek, met de provincie Noord-Holland en met het samenwerkingsverband Metropoolregio Amsterdam. In nationaal perspectief is de gemeente Gooise Meren een zelfstandig onderdeel van het democratisch bestuurde koninkrijk Nederland, waarin de scheiding van kerk en staat een van de leidende principes is.

Hoe anders was de context ten tijde van het ontstaan van de vier woonkernen! Als natie bestond Nederland nog niet, Amsterdam was nog eeuwen verwijderd van het machtige economische en culturele bolwerk dat het zou gaan worden. En zowel de Vechtstreek als het Gooi waren in de vroege middeleeuwen een zogeheten gouw. Dit waren bestuurlijke eenheden die door de Frankische koningen waren gevormd. Wat nu de Vechtstreek is behoorde tot de gouw Niftarlaca, vernoemd naar het riviertje de Nifterleek. En wat nu het Gooi is behoorde tot de gouw Nardincklant, vernoemd naar de nederzetting Naarden.

De bestuurlijke macht in gouwen en graafschappen werd namens de Frankische koning uitgeoefend door graven, die meestal tot de regionale elite behoorden. Niftarlaca werd in de tiende eeuw in leen gehouden door graaf Waldger. Onder zijn zoon Radboud is dit bezit weer door de koning teruggenomen en geschonken aan de bisschop van Utrecht. Het grootste deel van Nardincklant was rond 960 in eigendom van graaf Wichman II van Hamaland. Wichman schonk Nardincklant in 970 aan het door hem gestichte nonnenklooster in Hoog-Elten, waarvan zijn dochter Liutgard als abdis was aangesteld. Een klein deel van Nardincklant was in handen van de bisschop van Utrecht.

Het bezit van grondgebied en de zeggenschap daarover was in het middeleeuwse West-Europa vaak een mengeling van kerkelijk en wereldlijk gezag. Ook in de geschiedenis van Gooise Meren hebben kerken een grote rol gespeeld, zowel in politieke zin als in het dagelijks leven van de inwoners.

Kerkelijke geschiedenis

Een ingrijpende verandering in de vroege middeleeuwen was de zogeheten kerstening, de massale bekering tot het christelijke geloof. Voor de kerstening van de Vechtstreek en het Gooi is vooral het missiewerk van Liudger (742-809) van belang geweest. Hij kwam uit een Fries adellijk geslacht en werd vlakbij Utrecht geboren. Aan het einde van de achtste eeuw stichtte hij een abdij

in Werden (nu een wijk in het Duitse Essen) aan de Roer, waaraan hij zijn gehele bezit schonk. Onder dat bezit was ook veel familiegoed uit het Gooi en de Vechtstreek. Zo had Liudger in Werinon (Nederhorst den Berg) een kerk gesticht, die de voorloper was van de huidige Willibrordkerk. De kerk van Nederhorst den Berg was tevens de moederkerk van waaruit al voor 900 de kerken te Naruthi (Naarden) en Amuthon (Muiden) werden gesticht.

In de tiende eeuw kwam het Gooi via de Hamalandse graaf in bezit van de abdij van Elten (een dorpje dat tegenwoordig in Duitsland ligt, net over de grens). Deze abdij heeft de kerkelijke ontwikkeling in het Gooi beïnvloed. De kerk van Naarden werd namelijk gewijd aan Sint Vitus, de beschermheilige van de abdij. Vanuit de Naardense moederkerk zijn vervolgens in de loop van de middeleeuwen in het Gooi verschillende nieuwe Vituskerken afgesplitst: Laren (1260) en Huizen (1380). In Bussum werd in 1520 een kapel gebouwd die gewijd was aan Sint Vitus. Deze stond op de hoek van de huidige Kerkstraat en Kapelstraat.

Het bloedbad van Naarden

In het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648) belegerden Spaanse troepen in november 1572 vestingstad Naarden, als reactie op het toelaten van enkele opstandelingen tegen het Spaanse gezag. Vanuit de stad werden gezanten gestuurd om te bemiddelen en de stad zonder bloedvergieten over te geven. De Spaanse legerleiding liet weten de overgave te aanvaarden en stuurde de gezanten terug naar de stad om hen daar te ontvangen. Toen de poort geopend werd en een kleine groep Spaanse soldaten werd toegelaten, was de stemming aanvankelijk opgelucht. De inwoners werden opgeroepen naar het toenmalige stadhuis (het latere Spaanse Huis) te komen om de vredesvoorwaarden aan te horen. Intussen stroomden steeds meer soldaten de stad binnen. Toen zo'n 400 inwoners in het stadhuis verzameld waren, begonnen de Spaanse soldaten te schieten. Daarna trokken ze de stad door, stichtten ze brand en vermoordden ze de gehele mannelijke bevolking.

Een voorstelling op de gevel van het Spaanse Huis herinnert aan het drama dat zich hier op 1 december 1572 afspeelde. (foto: Jack de Meijer)

Voorbeelden van erfgoed

Stratenpatroon Naarden en Muiden

Het stratenpatroon van Naarden en Muiden dateert nog uit de beginperiode. Zeker het stratenpatroon van Naarden geldt als bijzonder stedenbouwkundig erfgoed. Kenmerkend is dat de straten lang en kaarsrecht zijn en loodrecht op elkaar staan. Vermoed wordt dat door de verwoesting in 1572 maar weinig huizen van voor die tijd over zijn. Hier en daar resteren nog panden met een kern uit de vijftiende of de vroege zestiende eeuw, zoals het pand Gansoordstraat 14.

Het rechte stratenpatroon in Naarden-Vesting. (foto: Jack de Meijer)

Kloosters

Naarden en Muiden hebben in de late middeleeuwen enkele kloosters gekend, maar de meeste zijn verloren gegaan. Dat geldt niet voor het in 1418 in Naarden gevestigde Mariaconvent. Na de Reformatie, de omwenteling van het katholieke naar het protestantse geloof, heeft het klooster gediend als weeshuis en kazerne. Het koor van de kerk is in gebruik geweest bij de Waalse kerk en na 1750 ook bij de Lutherse kerk. In het koor ligt zeer waarschijnlijk het graf van de wereldberoemde Tsjechische theoloog, filosoof en pedagoog Jan Amos Comenius (1592–1670). Om die reden werd het koor in 1933 verbouwd tot mausoleum en werd het intern verbonden met het naastgelegen Comenius Museum. Van een vergelijkbaar klooster in Muiden, het Sint-Catharinaconvent, is niets meer bewaard gebleven. Ook dit klooster werd na de Reformatie hergebruikt als weeshuis. In 1815 werd het vanwege bouwvalligheid gesloopt. Enkel de straatnaam Kloosterstraat herinnert er nog aan.

Kerkgebouwen

Enkele parochiekerkgebouwen uit de late middeleeuwen zijn bewaard gebleven. Zoals gezegd dateert de toren van de Grote Kerk in Muiden (Kerkstraat) uit het einde van de twaalfde eeuw. Het schip en koor van de kerk dateren uit het begin van de vijftiende eeuw. De Kerk aan Zee te Muiderberg stamt uit het einde van de vijftiende eeuw. De Grote of Sint-Vituskerk in Naarden dateert grotendeels uit de vijftiende en begin van de zestiende eeuw. Deze kerk geniet landelijke bekendheid vanwege haar bijzondere gewelfschilderingen en de jaarlijkse uitvoering van de Mattheüs Passion.

De Grote Kerk Naarden staat in het hart van Naarden-Vesting. (foto: Merk in Zicht)

Het Muiderslot

De strategische ligging van het Muiderslot aan de monding van de Vecht vormde de basis voor de strijd om de macht in dit gebied tussen de Heeren van Aemstel, de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland. Die machtsstrijd is uiteindelijk in het voordeel van de Hollandse graaf uitgevallen. Daardoor behoort de gemeente Gooise Meren tot de provincie Noord-Holland.

Het Muiderslot speelt een rol in het beroemde verhaal van de moord op graaf Floris V in 1296. Een groep edellieden, onder wie Gijsbrecht IV van Amstel, ontvoerde de graaf tijdens een jachtpartij even buiten Utrecht en zette hem gevangen in het Muiderslot. Toen de boerenbevolking lucht kreeg van de ontvoering ontstond het plan om Floris te bevrijden. Nadat enkele van de ontvoerders met hem het Muiderslot verlieten, stuitten ze in de buurt van Muiderberg op een groep Gooise boeren die hem kwam opeisen. In het tumult werd Floris door een van zijn ontvoerders met een zwaard doodgeslagen. Na de moord werd het Muiderslot belegerd en tot de grond toe afgebroken door de bisschop van Utrecht.

Het strategisch gelegen Muiderslot aan de monding van de Vecht. (foto: Beemflights)

De stenen liet hij via de Vecht naar Vreeland brengen voor de uitbreiding van zijn eigen kasteel aldaar. Ondanks deze poging van de bisschop om zijn gezag in Muiden te herstellen, is de stad in de veertiende eeuw toch weer aan Holland gekomen. Het Muiderslot werd vanaf omstreeks 1370 onder graaf Albrecht van Beieren weer herbouwd. Dit kasteel is, ondanks latere wijzigingen, zeer goed bewaard gebleven.

Het Spaanse Huis

Deze naam kreeg dit voormalige stadhuis van Naarden pas na het drama dat zich hier op 1 december 1572 had afgespeeld. In 1615 werd het verwoeste pand herbouwd en ging het dienst doen als waag. De huidige functie van het in de Turfpoortstraat gelegen pand sluit daar prachtig bij aan, want het is nu het onderkomen van het Weegschaal Museum. In 1813 werd het Spaanse Huis omgebouwd tot garnizoensbakkerij. Er werden maar liefst 1000 broden per dag gebakken. Van 1924 tot 1992 was het Comeniusmuseum hier gevestigd. Dat bevindt zich nu in de Kloosterstraat.

Naardertrekvaart.

Hoofdstuk 3

Ruimtelijke ontwikkelingen tot 1850

In het laatste kwart van de zestiende eeuw ontwikkelde zich de Republiek der Verenigde Nederlanden (1588–1795). Al rond het midden van de zestiende eeuw was Amsterdam Utrecht gepasseerd als de grootste stad van de noordelijke Nederlanden. Aan het einde van de zeventiende eeuw telde de stad meer dan 200.000 inwoners. De bevolkingsgroei van Amsterdam en de toename van haar economische en politieke macht hebben voor het huidige grondgebied Gooise Meren grote ruimtelijke gevolgen gehad. Gooise Meren heeft er veel van haar erfgoed en welvaart aan te danken. Omgekeerd heeft Amsterdam kunnen groeien dankzij de zandwinning in het Gooi.

In dit hoofdstuk worden in vogelvlucht de ontwikkelingen tot 1850 belicht.

De Naarder– en Muidertrekvaart

Op initiatief van Amsterdamse kooplieden kwam in de jaren dertig van de zeventiende eeuw de aanleg van natuurrijke zomerverblijven ('buitenplaatsen') bij 's–Graveland op gang. Om deze beter bereikbaar te maken werd in 1638 de 's–Gravelandse Vaart aangelegd.

Het Naardense stadsbestuur besefte dat ook Naarden baat had bij een eigen vaarverbinding met Amsterdam. Op die manier kon snel en eenvoudig de Amsterdamse markt bereikt worden. Niet alleen met allerhande boerenproducten maar ook met de levering van zand

voor nieuwe Amsterdamse woningbouwlocaties. Amsterdam had dat zand hard nodig en in het Gooi was het ruim voorhanden en makkelijk te winnen. Met succes drong Naarden bij Amsterdam en Muiden aan op de gezamenlijke realisering van een vaarverbinding. In 1641 werden de Naardertrekvaart en de Muidertrekvaart aangelegd. De vaarten werden onderhouden uit de tol die onder andere bij de Hakkelaarsbrug in Muiderberg werd geheven. In aansluiting op de Naardertrekvaart werden sloten en vaarten gegraven op de locaties van de zandwinning. Naast de economische voordelen gaf de vaarverbinding ook een nieuwe impuls aan de realisering van buitenplaatsen voor vermogende Amsterdammers. Tot in het laatste kwart van de negentiende eeuw kende de vaart een dienstregeling voor personenvervoer. Door de komst van een trein- en een tramverbinding werd deze uiteindelijk onrendabel.

Buitenplaatsen bij Naarden en Muiderberg

De oudste Gooise buitenplaatsen waren vaak ruime boerderijen (hofsteden) die werden verpacht en waar de eigenaar 's zomers een aantal vertrekken bewoonde. Later werden exclusief voor bewoning en recreatie bestemde herenhuizen gebouwd, omgeven door nieuw aangelegde parken en tuinen. Tot de oudste Naardense buitenplaatsen uit het midden van de zeventiende eeuw behoorden Oud-Naarden, Oud Valkeveen, Kommerrust, Berghuizen en Gravenveld.

De buitenplaats Valkeveen ontstond nadat in 1654 een deel van het landgoed van Oud-Naarden was afgesplitst. In de twintigste eeuw kwam op het voormalige landgoed het speelpark Oud Valkeveen tot ontwikkeling.

Nieuw gebruik gronden na zandwinning

Na de zandwinning werden de gronden weer geschikt gemaakt voor landbouw. Hiertoe werd de zwarte bovengrond weer teruggestort. De afgezande terreinen bleken zeer geschikte landbouwgronden. De ligging was vlak, het grondwaterpeil kon goed worden geregeld en de bovengrond was vruchtbaar. Al omstreeks 1750 vestigden zich aan de Karnemelksloot bij Naarden de eerste hoveniers. Nog steeds is een deel van deze terreinen in gebruik voor boomteelt.

De vlakke weiden en het schone water in de zanderijsloten maakten de afgegraven gronden ook aantrekkelijk voor textielwerkers. Langs de Bussumervaart en de Karnemelksloot waren in de achttiende en negentiende eeuw veel blekerijen gevestigd. De naam Karnemelksloot herinnert nog aan de zure melk die door de blekers gebruikt werd om het textiel te behandelen.

De Hollandse Waterlinie

Met de verbetering van de militaire technieken in de vijftiende en zestiende eeuw werden de oude vestingen van Muiden en Naarden steeds minder adequaat. Om Holland en Utrecht te kunnen verdedigen, werd gezocht naar een nieuw militair systeem. Een waterlinie werd gezien als een goed middel om de vijand buiten te

De vestingwerken van Naarden maakten deel uit van de Hollandse Waterlinie. (foto: gemeente Gooise Meren)

houden. Het water moest zo hoog kunnen komen dat de vijandelijke troepen niet konden oprukken, maar dat er ook niet met een boot overheen gevaren kon worden. Dat principe werd vanaf de zestiende eeuw steeds verder verbeterd. Onder andere werden in 1630 de vestingwerken van Muiden gemoderniseerd, op kosten van de stad Amsterdam.

In het rampjaar 1672 werd de Republiek bedreigd door binnenvallende troepen. De Utrechtse waterlinie sloot nu aan op verschillende aangrenzende waterlinies, zoals in Holland, Staats–Brabant en de inundaties rond 's–Hertogenbosch. Ondanks logistieke problemen wist men de linie met succes in werking te stellen. Tussen Amsterdam en Naarden stond ruim 30 kilometer water. Nadat de rust was weergekeerd werd besloten de linie tot een permanente verdedigingslinie uit te bouwen. De dam in de Vecht bij fort Hinderdam werd verplaatst naar Muiden. In 1674 werd de Groote Zeesluis in Muiden aangelegd.

Naarden was in 1673 opnieuw onderdeel van het strijdtoneel in de Republiek. De stad was ingenomen door de Fransen die haar versterkten met ravelijnen (hoekige eilandjes in de vestinggracht). Na een korte belegering onder leiding van stadhouder Willem III kon de stad weer worden bevrijd. Wel werd besloten tot drastische ingrepen om de vesting te versterken. De uitvoering werd in 1685 voltooid. Om de stad werd een dubbele gordel van grachten en verdedigingswerken aangelegd. Naarden werd de meest geavanceerde vestingstad van de gehele linie. De vorm van de Naardense vestingwerken is sindsdien tot op de dag van vandaag in grote lijnen dezelfde gebleven.

Kerkelijke ontwikkeling

Het protestantse gedachtegoed van kerkhervormers als Luther (1483–1546) en Calvijn (1509–1564) kreeg de nodige sympathie in de Lage Landen. De felle vervolging waarmee de Spaanse vorsten trachtten de protestantse leer de kop in te drukken vergrootte de afkeer van de katholieke kerk. Na het uitroepen van de Republiek stapten velen over naar de hervormde kerk. Maar de mate waarin dat gebeurde, verschilde nogal per stad of dorp. Volgens de volkstelling van 1849 was zo'n twee derde van de inwoners van Naarden en Muiden destijds hervormd en een derde katholiek. In Muiderberg was zelfs meer dan tachtig procent van de inwoners hervormd. In Bussum zag de verdeling er echter heel anders uit. Daar was negentig procent van de inwoners katholiek en slechts tien procent hervormd. Ook Blaricum en Laren bleven overwegend katholiek.

Hoewel het katholieken ten tijde van de Republiek verboden was hun godsdienst in het openbaar uit te oefenen, werden ze niet vervolgd. Wel werden de kloosters opgeheven en de katholieke kerkgebouwen voortaan gebruikt voor de hervormde eredienst. In de Franse Tijd (1795–1813) werd het verbod op de katholieke godsdienst opgeheven. In de eerste helft van de negentiende eeuw werden vervolgens de eerste nieuwe katholieke kerken gebouwd.

Wooncultuur voor 1850

In de oude binnensteden van Naarden en Muiden vinden we de oudste nog zichtbare restanten van historische huizenbouw in Gooise Meren. In sommige gevallen gaan deze qua structuur en casco nog terug tot de late middeleeuwen. De huizen staan meestal op smalle maar diepe percelen, met de smalle voorgevel aan de straat.

In Naarden waren de huizen soms onderkelderd, één of twee bouwlagen hoog en voorzien van een zadeldak. Later zijn panden dikwijls verhoogd of verbreed door het samenvoegen van percelen. Vaak werd de woonfunctie gecombineerd met een werkplaats of handelsruimte op de begane grond. Vooral in de loop van de negentiende en vroege twintigste eeuw werden veel huizen geheel of gedeeltelijk vernieuwd. In de hoofdstraten werden veel huizen tot winkel verbouwd, waarbij er op de verdieping en in het achterhuis een woning werd ingericht.

Een vergelijkbare ontwikkeling is te zien in de oude kern van Muiden. Een groot deel van de bebouwing bestond daar in de zeventiende eeuw uit smalle en diepe huizen van één bouwlaag met kap. Ook in Muiden werd veel verbouwd en vernieuwd.

Bij de Hakkelaarsbrug in Muiderberg werd in de 17e eeuw tol geheven voor het scheepverkeer naar en vanuit Amsterdam. De huidige, ijzeren brug dateert uit 1920.

Bewaard gebleven zanderijsloot in het Brediuskwartier in Bussum.

Voorbeelden van erfgoed

Woningen van vóór 1850

In Naarden zijn als gevolg van de verwoesting in 1572 maar weinig huizen van voor die tijd over. Hier en daar resteren nog panden met een kern uit de vijftiende eeuw, zoals Gansoordstraat 14. Van de 17e-eeuwse trapgevelhuizen zijn mooie exemplaren te zien in de Kloosterstraat (2, 9 en 11) en Gansoordstraat (52). Veel 17e-eeuwse huizen leven echter minder zichtbaar voort achter sterk vernieuwde gevels. Eeuwenoude kapconstructies, houten balklagen en

gewelfkelders dragen sterk bij aan de grote bouwhistorische waarde van de Naardense binnenstad. Zo gaan er achter de brede laat 18e-eeuwse lijstgevel van Marktstraat 66 twee veel oudere huizen schuil. Ook de beide 18e-eeuwse klokgevels Gansoordstraat 40 en 44 verbergen huizen die vermoedelijk in oorsprong een stuk ouder zijn.

Ook in Muiden is van enkele huizen het 17e-eeuwse karakter bewaard gebleven. Voorbeelden zijn Sluisstraat 3 en Weesperstraat 9 en 52, deze laatste met een gevelsteen uit 1644. Weesperstraat 12 is representatief voor de eenvoudige 18e-eeuwse woonhuisbouw. Het pand heeft een mooie bakstenen tuitgevel met natuurstenen krulornamenten op de schouders. Verder telt Muiden nog vele een- of tweelaagse huizen met eenvoudige lijstgevels uit de negentiende eeuw, soms nog met een oudere kern.

Sloten in de bebouwde kom van Bussum en Naarden

De in 1641 aangelegde Trekvaart tussen Naarden en Amsterdam vormt nog altijd een zeer bepalende structuur in het landschap. Ook enkele van de op de vaart aansluitende sloten voor zandtransport zijn bewaard gebleven. Bijzonder zijn de sloten die onderdeel zijn geworden van de bebouwde kom in Bussum en Naarden. Ze zijn zelfs gebruikt als landschapselement in onder meer het Willem Bilderdijkpark en Het Mouwtje. Buiten de bebouwde kom is de nog bestaande Karnemelksloot een voorbeeld van een voor zandtransport aangelegde sloot.

Op de Naarder Eng tussen Naarden en Huizen zijn nog enkele flinke zandafgravingen aanwezig. De lagergelegen, vlakke terreinen doorsneden met sloten, contrasteren sterk met de omliggende, hoger gelegen bossen.

Buitenplaatsen

Van de Naardense buitenplaatsen uit de zeventiende en achttiende eeuw is niet heel veel bewaard gebleven. Maar deze ontwikkeling heeft zich wel sterk doorgezet met de latere bouw van villa's en landhuizen, waarvan nog verschillende jongere voorbeelden resteren, zoals Flevorama.

Ook in Muiderberg, dat zowel via de Zuiderzee als de Trekvaart goed bereikbaar was vanuit Amsterdam, werden in de zeventiende en achttiende eeuw verschillende buitenplaatsen gebouwd. Een bijzonder voorbeeld is Rustrijk, vanwege de beroemde echo die daar in 1729 werd ontdekt bij werkzaamheden in de tuin. De buitenplaats is reeds lang verdwenen, maar de halfronde tuinmuur die het echo-effect veroorzaakt is nog steeds aanwezig en vormt het hart van het ernaar vernoemde Echobos.

De Echomuur in het Echobos in Muiderberg.

Joodse Begraafplaats

P.C. Hooft, drost van Muiden en baljuw van Gooiland, gaf omstreeks 1639 toestemming aan Gerrit Janszoon de Wilde, een inwoner van Muiden, tot de aankoop van een stuk grond bij Muiderberg om hierop een begraafplaats te stichten voor de Hoogduitse joodse gemeenschap in Amsterdam. Via de vaarverbinding werden de overledenen naar Muiderberg vervoerd. De begraafplaats is met zo'n 45.000 graven, de grootste joodse begraafplaats van Nederland. Op het terrein bevindt zich een monument voor de slachtoffers van de Holocaust, alsmede een aula en metaheerhuis (voor de rituele reiniging van de overledenen). Ze dateren beide uit 1933 en zijn ontworpen door de Amsterdamse architect Harry Elte (1880-1944).

Aula Joodse begraafplaats in Muiderberg. (foto: Jos Gunneweg)

De vestingwerken

De verdediging van de Republiek door middel van vestingen en waterlinies heeft in Gooise Meren verschillende sporen nagelaten. De ingrijpende aanpassingen die in de periode 1676-1685 werden uitgevoerd zijn grotendeels bewaard gebleven. Dankzij de renovaties in de afgelopen decennia behoren de Naardense vestingwerken tot de best bewaarde in Europa.

Met steun van de provincie worden momenteel in Muiden werkzaamheden uitgevoerd om de vestingwerken beter zichtbaar te maken.

De in 1674 aangelegde en in de periode 1809-1812 sterk aangepaste Groote Zeesluis (een stenen constructie in plaats van een houten) vervult nu een belangrijke rol voor de recreatievaart.

De Groote Zeesluis in Muiden.

Kerkgebouwen

De kerkelijke omwenteling na de Reformatie pakte in de Gooi en Vechtstreek heel verschillend uit. Waar Naarden, Muiden en Muiderberg overwegend protestants werden, bleef Bussum uitgesproken katholiek. De oude katholieke kerkgebouwen werden onteigend en zijn sindsdien in gebruik bij protestantse gemeenten. De bouw van nieuwe katholieke kerken begon in de eerste helft van de negentiende eeuw. Van deze nieuwe kerken bestaat alleen de Sint-Nicolaaskerk in Muiden (aan de Herengracht) nog in zijn oorspronkelijke vorm. Deze kerk dateert uit 1822.

Met zijn bijzondere gevel en witte kleur is de Nicolaaskerk in Muiden sterk beeldbepalend.

De spoorverbinding Amsterdam – Bussum gaat door het Naardermeergebied.
(foto: Merk in Zicht)

Hoofdstuk 4

Ruimtelijke ontwikkelingen tot de Tweede Wereldoorlog

Zeer bepalend voor de ruimtelijke ontwikkelingen in de periode 1850–1950 was de komst van de spoorwegverbinding en de tramverbinding met Amsterdam.

De komst van trein en tram

Op 10 juni 1874 werd het eerste deel (Amsterdam – Amersfoort) van de Oosterspoorweg geopend. Naarden–Bussum was een van de stations. In 1876 volgde de verlenging naar Apeldoorn en Zutphen. Het was overigens niet de eerste treinverbinding in Nederland. Die liep tussen Amsterdam en Haarlem en werd in 1839 geopend. Aangezien Naarden–Bussum en Hilversum de enige treinstations in deze regio waren, richtten lokale ondernemers de Gooische Stoomtram op. In 1881 werden achtereenvolgens de trajecten Amsterdam – Diemerbrug, Diemerbrug – Muiden, en Muiden – Naarden geopend. Een verdere verlenging naar Laren en Hilversum volgde in 1882. Bovendien werd er een zijtak naar Muiderberg aangelegd. In 1883 werd een tramlijn tussen Bussum en Huizen geopend.

In 1939 werd de tramverbinding Muiderberg – Naarden vervangen door een busverbinding. In de daaropvolgende jaren gebeurde hetzelfde met de verbindingen Amsterdam – Muiderberg en Naarden – Laren.

De komst van spoor- en tramwegen (en later de buslijnen) zorgde voor een veel betere ontsluiting van de Vechtstreek en het Gooi. Het zou met name van Bussum een snelgroeiend forensendorp maken. En het maakte van Muiderberg een toeristische trekpleister. Vele recreanten kwamen genieten van de fraaie ligging aan de Zuiderzee.

Landschapsarchitect Dirk Tersteeg integreerde de historische afzandingssloten in zijn ontwerp voor het Brediuskwartier in Bussum.

Stedenbouwkundige ontwikkeling van de woonkernen

Bussum

Aan de westkant van de spoorlijn groeide Het Spiegel uit tot een omvangrijke woonbuurt voor welgestelden. In Het Spiegel ligt het Nassaupark, dat in 1877 werd ontworpen door Dirk Wattez. Na 1900 werden, met de opkomst van een iets minder gefortuneerde middenklasse, kleinere villa's in Het Spiegel gebouwd. De percelen namen in grootte af en er werden steeds meer twee-onder-een-kapwoningen gebouwd.

Ten oosten van de Brinklaan werden vanaf de vroege twintigste eeuw allerlei initiatieven genomen tot de aanleg van woonbuurten. Architect Karel de Bazel speelde een belangrijke rol in de verschillende wegen- en uitbreidingsplannen. Door de afnemende belangstelling voor kostbare villabouw kwam ook hier de focus te liggen op 'middenstandswoningen' (woningen voor mensen uit de middenklasse).

In de jaren twintig werd de wijk Brediuskwartier volgens de opzet van een tuindorp bebouwd met een mix van vrijstaande villa's, geschakelde villa's en grotere en kleinere middenstandswoningen. In het ontwerp van de wijk hebben zowel De Bazel als tuin- en landschapsarchitect Dirk Tersteeg de hand gehad. Tersteeg integreerde de bestaande hoogteverschillen en afzandingssloten in zijn ontwerp. Een deel van de sloten is bewaard gebleven en terug te vinden in het openbare groengebied Het Mouwtje, dat samen met het Bilderdijkpark een aaneengesloten park vormt.

In 1915 werd gebouwd aan een groot woningbouwcomplex van de Algemene Arbeiders Bouwvereniging, naar ontwerp van De Bazel. Tussen 1926 en 1940 zijn ten oosten van het Sportpark complexen met arbeiders- en middenstandswoningen gebouwd. Ten westen van het Sportpark kwamen vooral arbeiderswoningen. Aan de Brinklaan, Nassaulaan, Havenstraat en Kapelstraat in het centrum van Bussum kwam een vrijwel aaneengesloten bebouwing van winkels met bovenhuizen tot stand. Zo kreeg de dorpskern kleinstedelijke allure, passend bij de sterk groeiende bevolking.

Naarden

Vanwege de vestingstatus van de stad kwam de ontwikkeling buiten de wallen pas laat op gang. Na 1860 maar vooral kort na 1900 verrees op afstand van de vesting spaarzame bebouwing. Zoals voorgeschreven door de Kringenwet was deze opgetrokken in hout. Het eerste uitbreidingsplan dateert uit 1912. Het ontwerp van W.F. Nieuwstad omvatte vooral het gebied ten zuiden van de vesting, grenzend aan de Bussumse wijk Het Spiegel. Het Koninklijk Besluit van 11 december 1920 gaf nog wat meer ruimte voor nieuwbouw. Toen werden de Huibert van Eijkenstraat ten noordwesten van de stad en alles wat daar verder verwijderd van de vesting lag, onttrokken aan de Kringenwet.

Na de opheffing van de vestingfunctie van Naarden in 1926 werd woningbouw in steen op grote schaal mogelijk, met uitzondering van de gebieden direct rondom en in de vesting. Dit vanwege de beschermde status die het Rijk eraan gegeven had. In de jaren dertig was er veel bouwactiviteit. In eerste instantie werden de aan Bussum grenzende gebiedjes bebouwd met forse, meest

geschakelde middenstandswoningen in een tuindorpachtige opzet. Dichter bij de voormalige vesting werd vanaf circa 1930 het Wilhelminakwartier aangelegd, eveneens met middenstandswoningen. Ten noordwesten van de vesting werden aan de Meerstraat, de Generaal Kraijenhoffstraat en de omgeving van de Evert de Bruijnstraat kleine middenstandswoningen en arbeiderswoningen gebouwd. De wijk kreeg het karakter van een tuindorp. Van vlak voor de Tweede Wereldoorlog dateert de lintbebouwing van grote geschakelde middenstandswoningen langs de Huizerstraatweg.

In Naarden-Vesting werden in de hoofdstraten diverse woningen omgebouwd tot winkelwoonhuizen. Ook verrezen er een paar geheel nieuwe winkelpanden. In andere vestingstraten werden in de eerste helft van de vorige eeuw veel nieuwe woningen gebouwd, passend bij het karakteristieke historische stadsbeeld.

Muiden

Muiden was sinds de aanleg van de eerste omwalling in de middeleeuwen nauwelijks gegroeid. De groei van de bevolking werd opgevangen in de omwalde stad, waar verdichting in de bestaande straten plaatsvond. Buiten het stadje lagen de Verboden Kringen, waar niet in steen mocht worden gebouwd. Ten westen van de vesting lag langs de Muidertrekvaart het complex van de Buskruitfabriek De Krijgsman. Eveneens buiten het stadje lagen aan de Weesperbinnenweg een wandelterrein (De Wandeling), later aangevuld met de Algemene Begraafplaats en de Rooms Katholieke begraafplaats (1900).

De vesting van Muiden werd op basis van plannen uit 1877 nog aanzienlijk uitgebreid als onderdeel van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit betekende een forse stedenbouwkundige ingreep, die het bouwen buiten de wallen voorlopig onmogelijk maakte.

In 1923 is de westwal van de vesting Muiden voor bebouwing vrijgegeven. Aan de Burgemeester de Raadtsingel en de Zeestraat verrezen enkele kleine complexen met geschakelde woningwetwoningen. Dit gebeurde onder regie van de in 1934 opgerichte woningbouwvereniging Ons Belang.

De Dorpsstraat in Muiderberg.

Muiderberg

Muiderberg bestond in het derde kwart van de negentiende eeuw vooral uit agrarische bebouwing rond de Brink en lintbebouwing langs de noordflank van de Brink en de bochtige Dorpsstraat. De kerk lag vanouds op enige afstand ten noorden van de Brink en herinnert aan de vroegere kern van het dorp, die door afkalving van de Zuiderzeekust is verdwenen. Het dorp is vooral in de negentiende eeuw uitgebouwd tot een badplaats. In de nabijheid van het strand werden nieuwbouwprojecten gestart. Aan de zuidzijde van de Brink werden vanaf de vroege twintigste eeuw enkele kleine villa's gebouwd.

Toerisme en recreatie

Na de aanleg van de spoor- en tramwegen werd Muiderberg voorzien van strandpaviljoens, aanlegsteigers met roeibootjes, een kerktoren als uitkijktoren en een heus badhotel met naastgelegen paviljoen met café-restaurant en kinderspeeltuin. Op het strand stonden badkoetsjes die gehuurd konden worden. (De badkoets is in de Victoriaanse 19e eeuw ontstaan. Badgasten – vooral vrouwen – konden zich in de koets verkleden terwijl de koets naar diep water werd gereden. De koets werd gedraaid met de ingang van het strand af gericht. Zo konden de gebruikers onbespied te water gaan.)

Aan het einde van een bestaande landweg richting Zuiderzeekust, de huidige Badlaan, kwam het Badhuis. In en rond het dorp verschenen hotels, pensions en cafés en werden wandelbossen aangelegd.

Historische ansichtkaart badplaats Muiderberg. (Collectie Historische Kring Bussum)

Ook het eveneens aan de Zuiderzee gelegen landgoed Oud Valkeveen profiteerde van de trein en de tram. Vooral vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw kwamen er steeds meer nieuwe attracties bij, zoals een kanovijver, een ijsbaan, een bassin met motorbootjes, een doolhof, een hertenkamp en een zwembad. De bestaande boerderij Valkeveen werd een pannenkoekenhuis.

De Tindalvilla (1901) in Bussum. Tegenwoordig vinden er concerten met kamermuziek plaats.

Voorbeelden van erfgoed

Woningbouw

Met name voor Bussum en Naarden geldt dat een groot deel van de wijken en woningen dateert uit de periode 1850–1950. Vele architecten hebben in deze periode hun sporen nagelaten in het huidige Gooise Meren, onder wie diverse personen die landelijke bekendheid genieten, zoals Hendrik Petrus Berlage en Willem Dudok. Dat verklaart mede de grote variëteit in bouwstijlen tussen de wijken onderling.

Historische houten huizen Sandtmannlaan Naarden. (foto: Jack de Meijer)

In vergelijking met ons land als geheel is het aantal villa's groot, maar ook binnen dat bestand is er een opmerkelijke variatie in omvang en stijlkenmerken. De villa's zijn er in alle soorten en maten; van voorname neoclassicistische herenhuizen tot schilderachtige villa's in neorenaissancestijl (villa Shamrock, Nieuwe 's-Gravelandseweg 27, Bussum) of chaletstijl, met ver overstekende kappen, veel houtwerk en soms in imitatievakwerk uitgevoerde topgevels (de Tindalvilla aan de Nieuwe 's-Gravelandseweg 21, Villa Vreenburg aan de Parklaan 37, Naarden).

Uit de periode 1900–1910 dateren de villa's in zogenoemde 'overgangsstijl', waarbij kenmerken van traditionele en moderne bouwstijlen werden gecombineerd (Bella Vista, Parklaan 20/ Willemslaan 7). Soms werden elementen uit de Jugendstil toegevoegd (villa IJhoek uit 1901, Parklaan 39). Bijzonder zijn ook de houten villa's die rond de vorige eeuwwisseling in de gebieden van de Verboden Kringen werden gebouwd. Voorbeelden zijn de rustieke Villa Dennehoeve aan de Nieuwe 's-Gravelandseweg, Villa May Flower aan de Oranjelaan in Bussum en de houten villa's aan de Sandtmannlaan in Naarden (1910).

Vanaf circa 1910 herleeft de belangstelling voor bouwstijlen uit de zeventiende en de achttiende eeuw. Een mooi voorbeeld van deze 'nieuw historiserende' stijl is Hofstede Berghuis (Huizerstraatweg 111, Naarden) uit 1913. Rond 1920–1930 worden veel villa's in een zakelijk-traditionele stijl gebouwd, vaak voorzien van rieten kappen (Gooise landhuisstijl). Een fraai voorbeeld zijn de houten villa's die rond 1920 naar ontwerp van Dudok werden gebouwd aan de Godelindeweg in Naarden.

In de periode 1850–1950 zijn dus veel villa's gebouwd. Maar ook veel woningen voor mensen uit de arbeidersklasse dateren uit die tijd. In het begin van de 20e eeuw werden in heel ons land woningbouwverenigingen opgericht die zich toelegden op de bouw van goede woningen voor deze groep. Zo verrees in Naarden-Vesting in 1917 op de hoek van de Kloosterstraat en de Huizerpoortstraat het eerste blok sociale woningen van woningbouwvereniging Volksbelang, naar ontwerp van de Naardense architect Leendert Streefkerk. Hij ontwierp ook de eerste buiten de vesting te bouwen woningen (1922). Het betrof vijftien blokjes dubbele arbeiderswoningen aan de Huibert van Eijkenstraat. In de jaren 1920 en 1930 werd de nieuwe uitbreidingswijk aan de noordwestkant van Naarden gestaag verder uitgebreid, voornamelijk met rijen geschakelde arbeiderswoningen van één of twee bouwlagen met kap. Ook in Bussum werden in de eerste helft van de twintigste eeuw veel arbeiderswoningen gebouwd, bijvoorbeeld aan de Laarderweg.

Station Naarden-Bussum

Het monumentale uit 1926 daterende station Naarden-Bussum is een begrip in Nederland. Het gebouw is ontworpen door H.G.J. Schelling. Het station en de in 1874 geopende spoorlijn tussen Amsterdam en Amersfoort vormen het belangrijkste infrastructurele erfgoed uit deze periode.

Watertoren Bussum.

Watertoren Bussum

Ook van andere nieuwe vormen van infrastructuur uit deze tijd zijn sporen bewaard gebleven. Bijvoorbeeld het Post- en Telegraafkantoor in Naarden (Pastoorstraat 18) en Bussum (Poststraat 2) en de Watertoren in Bussum, die in 2004 verbouwd is tot duurzaam bedrijfsverzamelgebouw. Op de bovenste etage kwam een panoramaruimte, waarvoor de aluminium kap rond het reservoir vervangen werd door glazen wanden.

Industrieel erfgoed

In en rond de kernen verschenen in deze periode ook veel fabrieken en andere vormen van industriële nijverheid. Veel gebouwen en werkplaatsen zijn nadien verdwenen, maar van een aantal belangrijke fabriekscomplexen zijn nog resten bewaard gebleven. Onder andere van de buskruitfabriek De Krijgsman bij Muiden, de Chemische Fabriek bij Naarden en de cacaofabriek Bensdorp in Bussum.

De binnenruimte van station Naarden-Bussum.

Erfgoed uit toerisme en dagrecreatie

Uit de periode dat Muiderberg zich ontwikkelde tot badplaats (eind negentiende eeuw) resteert nog de nodige bebouwing, met de fraai gelegen villa Flevorama als meest bekende voorbeeld. Ook het huidige speelpark Oud Valkeveen heeft zijn wortels in die tijd

Landsverdediging

Op het gebied van oorlog en defensie was de aanleg en ontwikkeling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie van belang, later gevolgd door de Stelling van Amsterdam. Van deze militaire linies zijn verschillende onderdelen bewaard gebleven, zoals de Westbatterij bij Muiden, Fort Werk IV in Bussum, Fort Ronduit ten noorden van Naarden en het forteiland Pampus.

De Westbatterij in Muiden.

Boerderijen

Zowel in het landelijk gebied, langs uitvalswegen en vaarten als in de kernen van Gooise Meren, vinden we diverse sporen van agrarische bebouwing. Een fraai voorbeeld van een boerderij in de Verboden Kring van Muiden is De Vechthoeve. Deze is vanwege de aanleg van de A1 in 2013 op spectaculaire wijze in zijn geheel verplaatst naar Landgoed Hoogerlust. De royale boerderij van twee bouwlagen uit 1899, staat op een gemetselde fundering waarbij op de begane grond horizontale en op de verdieping verticale houten delen zijn aangebracht. Vanwege het opengewerkte houtsnijwerk heeft de boerderij een rijke uitstraling. De Vechthoeve en een aantal andere houten boerderijen in Muiden en Weesp worden momenteel als rijksmonument beschermd binnen het aanwijzingsprogramma 'Houten huizen Nieuwe Hollandse Waterlinie'.

Kerkgebouwen

Met de groei van het inwonertal en de woningbouw nam ook het aantal nieuwe kerken toe. Hoewel later als gevolg van de ontkerkelijking verschillende gebouwen zijn gesloopt, resteren nog diverse fraaie kerken uit deze tijd. Bijvoorbeeld de Rooms-Katholieke Koepelkerk (1921) in Bussum, de Gereformeerde Kerk (1926) aan het Wilhelminaplantsoen in Bussum en de Andreaskerk (1895) in Naarden. Ook de monumentale Sint-Vituskerk (1844) in Bussum is behouden gebleven, zij het niet als kerk maar als appartementencomplex.

Koepelkerk in Bussum.

Begraafplaatsen

Alle kernen in Gooise Meren hebben meerdere historische begraafplaatsen. De eerste 19e-eeuwse begraafplaats is de Oude Katholieke begraafplaats uit 1822 aan de Amersfoortseweg in Bussum. De gemeentelijke begraafplaatsen van Muiden en Naarden kwamen rond 1830 tot stand.
De algemene begraafplaats in Bussum, aangelegd in 1884, is in de twintigste eeuw verschillende keren uitgebreid. Voor de aanplant liet de gemeente zich adviseren door tuinarchitect Dirk Tersteeg. Die ontwierp ook de begraafplaats Nieuw Valkeveen (1937). Het is een begraafplaats met veel groen en fraaie zichtlijnen.

Begraafplaats Nieuw Valkeveen.

Snelweg A1 verbindt de vier kernen van Gooise Meren met elkaar en met Amsterdam.
(foto: Merk in Zicht)

Hoofdstuk 5

Ruimtelijke ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog

De uitbreiding van het aantal woningen die zich halverwege de 19e eeuw inzette met de komst van de treinverbinding, kreeg na de Tweede Wereldoorlog een nieuwe impuls met de komst van autosnelweg A1. Niet alleen Bussum en Naarden breidden zich verder uit, ook bij Muiden en Muiderberg werden nieuwe woonwijken gerealiseerd. Door de snelweg werden ook deze woonplaatsen heel goed bereikbaar, zeker toen het autobezit steeds verder toenam.

De komst van autosnelweg A1

Overigens ging het halverwege de jaren vijftig nog om een tweebaansweg, tussen het Muiderslot en Naarden-West. In 1958 werd dit wegvak voor het eerst als vierbaansweg geopend. Pas in 1973 werd het stuk weg tussen Naarden-West en Naarden geopend. De verbinding om Naarden heen liep daarmee niet meer via de zuidzijde over de huidige Rijksweg-Godelindeweg, maar via de noordzijde. Deze 'dubbele boog' is in de structuur van Naarden nog heel markant aanwezig.

Sinds de jaren tachtig is de snelweg steeds aan de eisen van de tijd aangepast. Voor Muiden hebben de grote aanpassingen in het afgelopen decennium gunstig uitgepakt. De filevorming is verminderd en de weg ligt nu wat verder van de stad.

Spoorverbinding met Almere

Ook het spoor heeft in de Vechtstreek en het Gooi een belangrijke ontwikkeling doorgemaakt. Op 29 mei 1987 werd de lijn Weesp – Almere Buiten geopend, een jaar later de aansluiting op Lelystad. Een belangrijke toevoeging in 2004 was de aanleg van de Gooiboog. Die zorgt voor een rechtstreekse verbinding tussen Naarden–Bussum en Almere.

In de negentiende eeuw speelde landschappelijke inpassing van infrastructuur nog amper een rol. Bij de aanleg van de spoorlijnen naar Almere was dat anders. Er is serieus rekening gehouden met de landschappelijke en ecologische waarden van het Naardermeer en de Keverdijkse Polder en met de cultuurhistorische waarde van molen De Onrust.

Stedenbouwkundige ontwikkeling van de woonkernen

De groei van de vier woonkernen valt niet los te zien van de betere bereikbaarheid. Maar nog belangrijker was de naoorlogse opgave in heel Nederland om de grote woningnood het hoofd te bieden. In de periode van de wederopbouw werden nieuwe woningtypen ontwikkeld (geschakelde eengezinswoningen, bejaardenwoningen, portiek– en galerijflats in laag, middel– en hoogbouw, duplexwoningen), gecombineerd met vernieuwende ideeën over stedenbouw, waaronder de wijkgedachte. Wijken kregen een heldere functionele zonering. Ook werd de bouw gemechaniseerd en geïndustrialiseerd. Dit alles met het doel sneller, efficiënter en goedkoper te kunnen bouwen.

Vondelstraat Muiden. (foto: Marcel IJsselstijn)

Bussum

In de jaren veertig van de vorige eeuw is begonnen aan de bebouwing van de Ooster– en Westereng in Bussum–Zuid. Het gebied ten zuiden van de Ceintuurbaan kreeg evenals de vooroorlogse wijk ten noorden van deze weg een centraal park, een voortzetting van 'de Groene Long'. De vroege naoorlogse ontwikkelingen in de Nederlandse stedenbouw zijn goed herkenbaar. Bijvoorbeeld aan de onregelmatig gevormde bouwblokken met lange rijen geschakelde woningen, met hier en daar kenmerken van de vooroorlogse tuindorpen (P.M.R. Versteeghstraat en omgeving). Uit de jaren 1950 dateren de gebouwde complexen ten zuiden van het Prinses Margrietplantsoen. In de westelijke en zuidelijke wijkranden dringt het groen van de Bussumerheide via plantsoentjes en het park diep in de bebouwde omgeving door.

Recente ontwikkelingen concentreren zich onder meer aan de zuidoostkant van Bussum, waar Gooise Meren in samenwerking met de gemeenten Laren en Hilversum het nieuwe buurtschap Crailo tot ontwikkeling brengt. Duurzaamheid en goede inpassing in het aangrenzende natuurgebied staan hier voorop.

Bij de naoorlogse uitbreidingen aan de zuidkant van Bussum is veel accent gelegd op het creëren van een groene verbinding ('de Groene Long') tussen de bebouwde omgeving en het aangrenzende natuurgebied. Op de foto is het Beatrixplantsoen te zien.

De wijk Naarderbos, gebouwd in de jaren tachtig van de 20ste eeuw.

Naarden

De naoorlogse uitbreidingen van Naarden stonden vooral in het teken van het afronden en aanvullen van de vooroorlogse wijken aan de zuid- en noordwestzijde van de vesting. Ten noorden van het spoor werd het Wilhelminakwartier in de periode 1950–1960 verder afgebouwd met dubbele middenstandswoningen. Uit de vroege jaren zestig dateert een kleine wijk aan weerszijden van de Burgemeester Jur. Visserlaan. Het betreft een viertal hoven met rondlopende straten.

De grootste naoorlogse uitbreiding vinden we in de wijk Tuindorp Keverdijk. In de periode 1950–1960 is deze uitgebreid met een grote hoeveelheid lange blokken eengezinswoningen met kap. Aan de Kolonel Palmstraat kwamen enkele portiekflats.

De al in de jaren dertig begonnen buurt ten noordoosten van de Amersfoortsestraatweg (Wagnerlaan en omgeving) is in de jaren vijftig afgebouwd met eenvoudige dubbele woningen. Markant is de kleine wijk die midden jaren zeventig werd toegevoegd aan de Beethovenlaan. De woningen hebben vriendelijke houten accenten, kenmerkend voor de humane architectuurstroming in die tijd.

In de buitendijkse gebieden langs het Gooimeer tussen de A6 en A1, werd vanaf het einde van de jaren zeventig woon- en recreatiegebied het Naarderbos ontwikkeld. In het zuidelijke deel, grenzend aan de A1, werden een jachthaven en een woonwijk aangelegd. De villa's en ruime gezinswoningen zijn gelegen op ruime percelen aan slingerend aangelegde woonerven.

Na de oorlog vonden in het centrum van Naarden geen ingrijpende veranderingen plaats. In 1985 werden vesting en binnenstad aangewezen als rijksbeschermd stadsgezicht. Een heel recente ontwikkelingen is de bouw van een kleinschalig complex met appartementen, penthouses en stadsvilla's op de plek van het voormalige Stadskantoor. De stijl sluit goed aan bij het historische karakter van de omgeving.

Muiden

Na de Tweede Wereldoorlog werd Muiden buiten de vestinggracht uitgebreid. De eerste uitbreiding vond in de jaren 1956–1959 plaats ten noorden van de Muidertrekvaart (Muiden noordwest). De singelgracht is opgenomen in de aanleg. Eind jaren 1960 verrees een kleine uitbreiding ten zuiden van de Muidertrekvaart (Muiden zuidwest). Smalle woonpaden ontsluiten de woningen.

Ten oosten van de vesting werd in de jaren zeventig de wijk Mariahoeve gebouwd. Een bochtige ringwegstructuur verbindt enkele kleine buurtjes met lusvormige straten. De wijk kent veel groen in de vorm van brede plantsoenen. Heel opvallend is de laanbeplanting langs de ringweg in de vorm van knotplatanen.

In het oude centrum werd zoutfabriek Bouvy gesloopt en vervangen door een markant woningcomplex aan de Herengracht en de Kloosterstraat. Iedere woning heeft een eigen, haaks op de straat gerichte kap met pannen en bakstenen gevels met balkon- en trapaccenten. Hiermee werd aangesloten bij het historische karakter van de binnenstad. Een recente ontwikkeling in de binnenstad is de woningbouw op de voormalige Schoutenwerf. Het is de bedoeling om de industriële sfeer van de locatie intact te laten.

Het terrein van de voormalige kruitfabriek De Krijgsman. Links van de toegangsweg het koetshuis (1903) en daarachter de directeurswoning (1900). Rechts het ketelhuis en het machinegebouw (1886) van architect Jacob Frederik Klinkhamer (1854–1928).

Industrieel geïnspireerd appartementengebouw in nieuwbouwwijk De Krijgsman. (foto: website dekrijgsmanmuiden.nl)

Muiden staat een echt grote uitbreiding (een verdubbeling van het inwoneraantal) te wachten met de nieuwbouwwijk De Krijgsman op de plek van de voormalige en gelijknamige kruitfabriek. Ook hier wordt met een aantal accenten gerefereerd aan het verleden. Onder andere door het behoud van een groep historische gebouwen en een industrieel geïnspireerd appartementengebouw.

Muiderberg

Pas na de Tweede Wereldoorlog was in Muiderberg sprake van een substantiële dorpsuitbreiding. Aan de zuidzijde van de Eikenlaan verrezen kleine complexen geschakelde eengezins- en bejaardenwoningen. Kenmerkend is de gevarieerde verkaveling met opvallend veel groen, passend bij het karakter van het oude dorp. Bijzonder in de uitbreiding is het woningcomplex in het Van der Helstpark. Hier zijn rond 1963 zeven woningblokken in een open verkaveling aan woonpaden geplaatst. Ten zuiden van de Gerard Doulaan werden in de periode 1970–1977 nog twee markante buurtjes aangelegd: lage, in blokjes geschakelde bejaardenwoningen in het Kocherplantsoen en speels geschakelde (patio)woningen in een woonerfachtige aanleg ten zuidoosten van de Vincent van Goghlaan. In de jaren zeventig en tachtig volgde een vrij grote uitbreiding aan de oostzijde van het dorp.

Architectuur en wooncultuur

In de architectuur van de vroege jaren vijftig overheerst in ons land de rijtjeswoning. In Naarden is dat onder andere te zien in de wijk Keverdijk. Dit woningbouwtype is ook nog populair in de vroege jaren zestig, al komt dan de systeembouw steeds meer opzetten. Kenmerkend hiervoor is onder andere dat metselwerkvlakken worden afgewisseld met geheel houten puien en borstweringen.

In de jaren vijftig komt er een nieuw woningtype bij: de portiekflatwoning. Aanvankelijk nog in een traditionele opzet met pannendaken, later vooral in een meer modernistische vormgeving met platte daken, grote vensterpartijen en betonnen details. Voorbeelden hiervan in Gooise Meren zijn de portiekflats aan de Ceintuurbaan (1950–1955) en Weidehof (1961) in Bussum–Zuid, de galerijflats aan het Jac. P. Thijssepark in Naarden (1972) en de Lange Heul in Bussum–Zuid (1965).

Omslag

In de loop van de jaren zeventig vindt een omslag plaats. De als onpersoonlijk ervaren hoogbouw en de anonieme rijtjeswoningen raken uit de gratie. De nieuwe woningbouw is kleinschaliger en persoonlijker en biedt voor iedereen een herkenbare, intieme, veilige en vaak groene woonomgeving. De in eenvoudige blokjes geschakelde of sterk ten opzichte van elkaar verspringende eengezinshuizen worden in een halfopen verkaveling geplaatst aan korte, vaak meanderende woonstraatjes met pleintjes, speelruimten en veel groen. De bakstenen gevels krijgen speelse accenten in beton of hout, de woningen hebben een vriendelijke uitstraling. Muiden heeft in de binnenstad een zeer karakteristiek complex woningen van dit type (Kloosterstraat, 1974) en ook de verspringend geschakelde rijtjeswoningen uit 1970 in het Jac. P. Thijssepark in Naarden behoren tot deze stroming van de ‘humane architectuur’.

De verspringende rijtjeswoningen in het Jac. P. Thijssepark in Naarden dateren uit de periode van de ‘humane architectuur’. (foto: Merk in Zicht)

Werkgelegenheid

Met de uitbreiding van het aantal inwoners ontstond in alle vier kernen ook meer werkgelegenheid. Onder andere in het onderwijs, de dienstverlening, de zorg en de horeca.

In de industriële sfeer zijn er onderlinge verschillen tussen de vier kernen. In Muiden was de opvolger van de Kruitfabriek, de N.V. Nederlandse Springstoffenfabriek (1922–1972), later Muiden Chemie, een van de belangrijkste werkgevers in de regio. Dit bedrijf bleef hier tot 2004. Binnen de stadskern stond de in 1969 gesloten Zoutfabriek van de firma Bouvy en ook de Schoutenwerf functioneerde er nog tot 1979. In het noordelijke deel van de vesting ontwikkelde zich aan de jachthaven bedrijvigheid die gericht is op de pleziervaart.

In Naarden werden na de oorlog langs de Amsterdamsestraatweg de eerste bedrijven gebouwd. In de periode 1960–1970 werd het bedrijventerrein verder bebouwd. In de jaren negentig kwam een tweede bedrijventerrein tot stand ten noorden van de A1.

Aan de zuidkant van Bussum kwamen rond 1950 kleinschalige werkplaatsen aan de Sint Janslaan en de Ambachtstraat op binnenterreinen van woningblokken. De gemeente wilde namelijk onaantrekkelijke bedrijfsgebouwen zo veel mogelijk uit beeld houden. In het noordelijke deel van Bussum werd in de periode 1950–1960 langs de Bussumervaart bedrijventerrein de Nieuwe Vaart aangelegd.

In Muiderberg kwam ook na de Tweede Wereldoorlog geen industriële bedrijvigheid op gang.

Toerisme en recreatie

Het toerisme en de recreatie in Gooise Meren veranderden na de oorlog ingrijpend. Enkele oude vormen verdwenen, maar er kwamen nieuwe voor in de plaats. Zo maakte de afsluiting van de Zuiderzee de aantrekkingskracht van Muiderberg als badplaats kleiner. Toch trekt de ligging aan het water nog steeds recreanten. Maar nu gaat het minder om badgasten en meer om wind- en kitesurfers.

Surfers bij strand Muiderberg.

Op 'Vlaggetjesdag' wordt in Muiden jaarlijks het nieuwe vaarseizoen geopend.

Tot de toeristische trekpleisters in Gooise Meren behoren de vestingsteden Naarden en Muiden. In de 20e eeuw kwam er een einde aan de militaire functie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. En juist dat bood de vestingsteden en individuele forten een enorme kans om zich voor bezoekers 'op de kaart' te zetten.

Forteiland Pampus. (foto: Tony Perez)

Er is heel veel geld, tijd en energie geïnvesteerd in restauratie en herbestemming, zowel door de overheid (Rijk, provincie, gemeenten) als particuliere organisaties en inwoners. Zo werd het verval van het Fort aan het Pampus vanaf de late jaren tachtig door de inzet van een aantal inwoners van Muiden gestopt. Zij richtten de Stichting Forteiland Pampus op. Sinds 1991 is Pampus als erfgoed opengesteld voor publiek en vaart er in de zomermaanden een veerdienst naartoe. Sinds 2016 is het forteiland museaal boegbeeld van UNESCO Werelderfgoed 'De Stelling van Amsterdam'.

In het centrum van Muiden profiteert de horeca van de bijzondere uitstraling van de Groote Zeesluis. En natuurlijk is ook het Muiderslot een zeer grote publiekstrekker. Samen met speelpark Oud Valkeveen is het kasteel de belangrijkste toeristisch-recreatieve erfenis uit de periode vóór de Tweede Wereldoorlog.

In Naarden zijn naast de vestingwerken ook de Grote Kerk, het oude stadhuis en het tweejaarlijkse FotoFestival Naarden belangrijk voor de aantrekkingskracht. Hetzelfde geldt voor de horeca en galeries in de vestingstad.

In het buitengebied van de gemeente is de wandel-, fiets- en waterrecreatie in de natuurgebieden een belangrijke vrijetijdsbesteding. Bijvoorbeeld in het Naardermeergebied, op de Bussumerheide en op het Gooimeer.

Nawoord

Inwoners en bezoekers van Naarden wandelen graag een rondje om de vestingwerken van Naarden. Als je een beetje doorloopt doe je er drie kwartier over, want het is een rondje van zo'n drie en een halve kilometer. Maar los van je wandeltempo is het sowieso een mooie en bijzondere ervaring. Want je bevindt je hier in een omgeving waar natuur, cultuur en historie volledig versmolten zijn.

Eigenlijk is die versmelting een kenmerk van het hele gebied Gooise Meren. Dat ging ik mij nog meer realiseren toen ik de Biografie van Gooise Meren las. Tegelijkertijd besefte ik nog sterker hoe gevarieerd het gebied is en hoe die variatie al eeuwen geleden is ontstaan. Dat geldt zowel voor de vier woonkernen als voor de buitengebieden van onze gemeente. Vier woonkernen met ieder een ander karakter én vier verschillende natuurlandschappen, welke middelgrote gemeente kan dat zeggen?

In al die variëteit vallen tegelijkertijd veel gemeenschappelijke lijnen te ontdekken. Ook dat komt in de biografie mooi tot uiting. Door de eeuwen heen werd de onderlinge uitwisseling tussen de vier woonkernen steeds sterker. Onder de vlag van de gemeente Gooise Meren zullen de onderlinge betrekkingen alleen nog maar sterker worden. Graag wel met behoud van ieders eigen identiteit, want de kracht schuilt juist in de combinatie van samenwerking en behoud van eigenheid.

Net als elders in ons land, hebben de ruimtelijke ontwikkelingen in Bussum, Muiden, Muiderberg en Naarden in de afgelopen eeuwen nooit stilgestaan. In de komende decennia zal dat niet anders zijn. Daar kunnen we voor een deel zelf sturing aan geven, dus laten wij die kans benutten. En met 'wij' bedoel ik niet alleen de gemeente maar ook de inwoners, de ondernemers en de vele verenigingen die zich bij Gooise Meren betrokken voelen. Dat sluit mooi aan bij de missie die de gemeenteraad bij de start in 2016 aan de nieuwe gemeente meegaf: "Samen wonen, werken en recreëren in een groen en historisch gebied." Ik hoop dat de biografie hierbij een inspiratiebron zal zijn.

Alexander Luijten
Wethouder cultuur en erfgoed

Een uitgave van de gemeente Gooise Meren
gm gooisemeren